

**GEOGRAFIYA TA'LIMIDA SAMARALI ZAMONAVIY O'QUV-TAJRIBA
LABORATORIYASINI YARATISH**

Rajabov Furkat Turakulovich

Chirchiq davlat pedagogika universiteti dotsenti, g.f.f.d. (PhD)

ANNOTATSIYA: Ushbu tezisdagi zamonaviy o'quv-tajriba laboratoriyalarining geografiya ta'limiga sezilarli ta'siri o'rganilgan bo'lib, bunday laboratoriyalar talabalarning jismoniy, madaniy va ekologik jihatlarni tushunishlarini kuchaytiruvchi dinamik va ko'p qirrali o'quv muhitini ta'minlaydi. Tadqiqotimizdan kelib chiqib, ushbu laboratoriyalar qanday qilib tajribaviy o'rganish, kontekstual tushunish, ko'nikmalarni rivojlantirish va fanlararo tadqiqotlarni rivojlantirishi mumkinligi tahlilga tortilgan. O'quv-tajriba maydonida real vaziyat ssenariylariga taqlid qilish, amaliy o'rganish va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish qobiliyatiga e'tibor qaratilgan. Tadqiqot samarali o'quv-tajriba laboratoriyalarini tashkil etishning asosiy mezonlarini aniqlagan, masalan, ta'lim maqsadlariga moslashish, ko'p tarmoqli kontentni integratsiyalash va ilg'or texnologiyalarni o'z ichiga olish. Natijada ushbu laboratoriyalar keng qamrovli va interaktiv o'rganish tajribasini osonlashtirib, talabalarni murakkab geografik hodisalar va ekologik muammolarni hal qilishga tayyorlashi aniqlangan.

Kalit so'zlar: Zamonaviy o'quv-tajriba laboratoriyasi, geografiya ta'limi, tajribali o'rganish, kontekstni tushunish, qobiliyatni rivojlantirish, fanlararo tadqiqotlar, ilg'or texnologiyalar, ekologik barqarorlik.

Zamonaviy o'quv-amaliy laboratoriya geografiya ta'limini sezilarli darajada yaxshilaydigan dinamik va ko'p qirrali o'quv muhiti bo'lib xizmat qiladi. Bu sohalar jismoniy, madaniy va atrof-muhitning keng doirasini o'z ichiga oladi, talabalarga tajribaviy o'rganish, real dunyo hodisalarini o'rganish va geografiya tushunchalarini chuqur tushunish uchun imkoniyatlar yaratadi. Shulardan kelib chiqib, o'quv-amaliy laboratoriyalar dinamik ta'lim muhiti sifatida qanday ishlashini o'rganamiz va ularning tajribaviy o'rganish, kontekstual tushunish, ko'nikmalarni rivojlantirish va fanlararo izlanishlarni osonlashtirish qobiliyatini ko'rib chiqamiz.

Zamonaviy o'quv-amaliy laboratoriyada tajribaviy o'rganish. Zamonaviy o'quv-amaliy laboratoriyaning eng muhim xususiyatlaridan biri bu ularning tajribaviy o'rganishni rivojlantirish qobiliyatidir, bu amaliy tajriba va faol ishtirokni ta'kidlaydigan pedagogik yondashuvdir. Bu sohalarda tajribaviy o'rganish an'anaviy sinfdagi ta'limdan tashqarida bo'lib, talabalarga atrof-dagilar bilan bevosita munosabatda bo'lish va nazariy bilimlarni real vaziyatlarda qo'llash imkonini beradi. Ushbu yondashuv bir nechta asosiy afzalliklarni beradi:

- Zamonaviy o'quv-amaliy laboratoriya talabalarga geografik obyektlar, hodisalar va jarayonlarni bevosita modellashtirilgan sharoitda kuzatish imkonini beradi. Misol uchun, qirg'oq bo'yi hududi modeli talabalarga qirg'oq eroziyasi, suv toshqini va dengiz ekotizimlarini tushunish imkonini beradi, qirg'oq geografiyasi haqidagi tushunchalarini oshiradi.
- Bu Laboratoriyalar ko'pincha tabiiy landshaftlar, tarixiy joylar, shahar muhiti va madaniy meros kabi jismoniy va madaniy elementlarning kombinatsiyasini o'z ichiga oladi. Talabalar tabiiy geografiya va iqtisodiy-ijtimoiy geografiyasi o'rtasidagi aloqadorlikni o'rganib, ushbu elementlar bilan shug'ullanishlari mumkin.
- Zamonaviy o'quv-amaliy laboratoriyada tajriba asosida o'rganish mavhum geografik tushunchalarni tushunish uchun vaziyatni taklif qiladi. Talabalar geografik prinsiplarning real dunyoda qanday namoyon bo'lishini modellashtirilgan sharoitda ko'rishlari mumkin, bu esa o'rganish tajribasini yanada mazmunli va o'zaro bog'liq qiladi.

- Talabalar o'quv-amaliy laboratoriyalarni o'rganishda o'zlarining his-tuyg'ularini, jumladan, ko'rish, tovush, teginish va hatto ta'mni jalb qiladilar. Ushbu ko'p sensorli tajriba xotirada saqlashni kuchaytiradi va tushunishni chuqurlashtiradi.

- Tajribali ta'lim talabalarni muammolarni hal qilishga, qaror qabul qilishga va tanqidiy fikrlashga undaydi. Ular atrof-muhit muammolariga duch kelishlari mumkin va ularga yechim topish vazifasi yuklatiladi.

Geografiya hodisalarni kontekstual tushunish. Zamonaviy o'quv-amaliy laboratoriya o'rganish uchun boy va aniq kontekstni ta'minlaydi, bu talabalarga geografiya hodisalarini kontekstli tushunishni rivojlantirishga imkon beradi. Ushbu kontekstualashtirish talabalarga nazariy bilimlarni aniq misollar bilan bog'lashga yordam beradi va chuqurroq tushunishni osonlashtiradi. Masalan:

- Tog'lar, vodiylar yoki daryolar kabi relyef shakllarini o'rganish, talabalar o'quv-amaliy laboratoriyada ushbu xususiyatlarni ko'rish, teginish va o'rganish imkoniga ega bo'lsa, yanada mazmunli bo'ladi.

- Zamonaviy o'quv-amaliy laboratoriya eroziya, ob-havo va muzlash kabi ekologik jarayonlarni amalda kuzatish imkoniyatlarini taklif etadi va geologik hodisalarning haqiqiy misollarini modellashtirilgan holatda taqdim etadi.

- Talabalar o'quv-amaliy laboratoriyada madaniy dinamikani o'rganishlari, madaniy amaliyotlar, an'analar va turmush tarziga iqlim, yer va tabiiy resurslar kabi geografik omillarning ta'sirini tasavvur qilishlari mumkin.

- Talabalarning o'quv-amaliy laboratoriyalardagi ta'limi ularning fazoviy munosabatlarning nazariy bilim amaliy tushunchasini yaxshilashga xizmat qiladi. Ular masofa, o'lchov va yo'nalishni amaliy his qilishni rivojlantiradilar.

- Zamonaviy o'quv-amaliy laboratoriya insonlar va ularning atrof-muhit o'rtasidagi murakkab munosabatlarni namoyish etadi. Talabalar mazkur sharoitda urbanizatsiya, o'rmonlarni kesish, saqlash va barqarorlik bilan bog'liq muammolarni ko'rib chiqishlari mumkin.

Zamonaviy o'quv-amaliy laboratoriyalarda ko'nikmalarni rivojlantirish. Bilim olishdan tashqari, o'quv-amaliy laboratoriyalar bir qator muhim geografik ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam beradi va talabalarga malakali geograf bo'lish imkoniyatini beradi:

- Zamonaviy o'quv-amaliy laboratoriyalar bo'ylab harakatlanish ko'pincha xaritalarni o'qish, geografik koordinatalarni sharhlash va GPS texnologiyasidan foydalanishni o'z ichiga oladi. Bu tajribalar talabalarning xaritalarni o'qish va navigatsiya ko'nikmalarini oshiradi.

- Talabalar o'quv-amaliy laboratoriyalarda harorat o'lchovlari, tuproq namunalari yoki demografik ma'lumotlar kabi ma'lumotlarni to'plashlari mumkin. Ushbu amaliy ma'lumotlar to'plami ilmiy izlanish va tahliliy ko'nikmalarni rivojlantiradi.

- Zamonaviy o'quv-amaliy laboratoriyalarni o'rganish fazoviy tahlilni rag'batlantiradi, bu yerda talabalar geografik obyektlar o'rtasidagi taqsimot va munosabatlarni baholaydilar. Ular fazoviy xaritalarni yaratishi yoki geofazoviy tahlilni o'tkazishi mumkin.

- Bu sohalarda bevosita kuzatish talabalarning kuzatish qobiliyatini kuchaytiradi, ularning nozik geografik o'zgarishlar va jarayonlarni aniqlash qobiliyatini oshiradi.

- Zamonaviy o'quv-amaliy laboratoriyalar talabalarga haqiqiy muammolar va dilemmalarni taqdim etadi, bu esa muammolarni hal qilish va qaror qabul qilish ko'nikmalarini talab qiladi. Misol uchun, talabalar tabiiy resurslarni barqaror boshqarish bo'yicha yechimlarni taklif qilishlari kerak bo'ladi.

Fanlararo tadqiqot. Zamonaviy o'quv-amaliy laboratoriyalar tabiiy ravishda fanlararo izlanishlarga yordam beradi, chunki geografiya turli xil o'rganish sohalari, jumladan,

geologiya, tarix, biologiya, ekologiya, iqtisod, sotsiologiya va madaniyatshunoslik bilan kesishadi:

- Zamonaviy o'quv-amaliy laboratoriyalarda ekotizimlar, biologik xilma-xillik va atrof-muhitni muhofaza qilishni o'rganish talabalarga geografiyani atrof-muhit fanlari va ekologiya bilan bog'lash imkonini beradi.
- Talabalar o'quv-amaliy laboratoriyasida iqtisodiy faoliyat, savdo yo'llari va sanoat markazlarini o'rganishlari, iqtisodiy geografiya va globallashtirishni o'rganishlari mumkin.
- Madaniy obyektlar, jamoalar va madaniy landshaftlar sotsial-madaniy tahlil uchun asos bo'lib, talabalarni madaniyat va geografiya o'rtasidagi munosabatlarni o'rganishga undaydi.
- Fanlararo tadqiqot geografiya qanday qilib turli o'quv fanlari o'rtasida ko'prik bo'lib xizmat qilishini ko'rsatadi, uning dolzarbligi va turli sharoitlarda qo'llanilishini ta'kidlaydi.

Zamonaviy o'quv-amaliy laboratoriyalar eksperimental o'rganish, kontekstual tushunish, ko'nikmalarni rivojlantirish va geografiya ta'limi doirasida fanlararo tadqiqotlarni osonlashtiradigan dinamik hamda ko'p qirrali o'quv muhiti bo'lib xizmat qiladi. Bunday tajriba Laboratoriyalari talabalarga geografik tushunchalar bilan shug'ullanish, tabiiy va madaniy hodisalarni kuzatish va muhim geografik ko'nikmalarni rivojlantirish imkoniyatini beradi. Bundan tashqari, ular geografiyaning boshqa ta'lim sohalarini bilan o'zaro bog'liqligini ta'kidlab, dunyoni yaxlit va har tomonlama tushunishga yordam beradi.

Zamonaviy o'quv-amaliy laboratoriyadagi amaliy ishlar geografiya darslarida va sinfdan tashqari vatqtlarda muntazam o'tkazib turiladi. Astronomik va meteorologik kuzatishlar munosabati bilan talabalar asboblardan foydalanishni, ularning ko'rsatkichlarini muntazam yozib borishni o'rganadilar. Zamonaviy o'quv-amaliy laboratoriyada yer yuzasi modellari - globus, hovuzlar, relyeflar bo'yicha dars mashg'ulotlari bevosita uning modelining ustida ko'rgazmali tarzda olib borilishiga imkon beradi.

O'quv-amaliy laboratoriya ochiq joyda amaliy ishlar olib borishga mo'ljallab jihozlanagan joydir. O'quv-amaliy laboratoriyani "Tabiat laboratoriyasi" deyish mumkin, chunki "Tabiat laboratoriyasi" da o'tkazilgan mashg'ulotlar o'quvchilar bilimini puxta bo'lishini ta'minlaydi, turli asoslar bilan ishlashga doir ko'nikmalarni hosil bo'lishiga yordam beradi. O'quvchilar o'quv-amaliy laboratoriyada tabiat hodisalarini kuzatishga, ijtimoiy foydali mehnat qilishga o'rganadilar.

O'quv-amaliy laboratoriya iloji boricha ochiqroq joyda tashkil etilishi lozim. Bu ko'z bilan chamalab plan olish, quyoshning chiqishi va botishini, uning gorizontdan balandligini yil o'zgarishini kuzatishga aniqlashga imkon beradi. O'quv-amaliy laboratoriyaning OTM tajriba uchastkasi yonida bo'lishi maqsadga muvofiq. Chunki bu fenologik hodisalarni tushuntirish, qishloq xo'jalik ekinlarini rivojlanishini iqlimga bog'liq ekanliklarini o'z ko'zlari bilan ko'rib, bilib olishga imkon beradi.

Geografiya ta'limi kontekstida samarali o'quv-amaliy laboratoriyalarni yaratish puxta rejalashtirishni, muhim mezonlarni hisobga olishni va muayyan shartlarga rioya qilishni talab qiladi. Bu sohalar talabalarning tajribaviy o'rganishini, kontekstni tushunishni va ko'nikmalarni rivojlantirishni kuchaytiruvchi dinamik o'quv muhiti bo'lib xizmat qiladi. Ularning samaradorligini ta'minlash uchun o'qituvchilar va ta'lim muassasalari muayyan mezonlarga javob berishi va ushbu ta'lim maydonlarining muvaffaqiyatiga hissa qo'shadigan shartlarni bajarishi kerak. Endilikda samarali o'quv-amaliy laboratoriyalarni yaratishning muhim mezonlari va shart-sharoitlari ko'rsatilgan, ularning geografiya ta'limini rivojlantirishdagi ahamiyati ta'kidlangan.

Tadqiqotda samarali o'quv-amaliy laboratoriyalarni yaratishning asosiy mezonlari aniqlashtirildi. Ular quyidagilar:

1. **Ta'lim maqsadlariga muvofiqligi:** Zamonaviy o'quv-amaliy laboratoriyalar geografiya o'quv dasturining ta'lim maqsadlariga mos kelishi, bu sohalaridagi o'rganish tajribalari mo'ljallangan o'quv natijalarini qo'llab-quvvatlashini ta'minlashi kerak. Ta'lim maqsadlariga muvofiqligi talabalarning o'quv-amaliy laboratoriyalardagi tajribasi ularning geografik bilim, ko'nikma va malakalariga bevosita hissa qo'shishini ta'minlaydi.
2. **Ko'p tarmoqli tarkibning integratsiyasi:** Samarali o'quv-amaliy laboratoriyalar geografik, tarixiy, ekologik, madaniy va sotsiologik nuqtai nazarlarni o'zida mujassam etgan multidisipliner mazmuni o'z ichiga olishi kerak. Ko'p tarmoqli mazmun talabalarni geografiya fanining boshqa ta'lim sohalarini bilan o'zaro bog'liqligini o'rganishga undaydi, geografik hodisalarni yaxlit tushunishga yordam beradi.
3. **Geografik xususiyatlarning xilma-xilligi:** Bu laboratoriyalar turli xil geografik xususiyatlarni, jumladan, tabiiy landshaftlar, madaniy yodgorliklar, shahar muhiti va ekotizimlarni qamrab olishi kerak. Geografik xususiyatlarning xilma-xilligi talabalarga geografiyaning turli jabhalarini o'rganish imkonini beruvchi turli xil ta'lim tajribasini beradi.
4. **Foydalanish imkoniyati va xavfsizlik:** Zamonaviy o'quv-amaliy laboratoriyalar talabalar va o'qituvchilar uchun qulay bo'lishi, xavfsizlik va qulaylikni ta'minlashi kerak. Barcha talabalar ushbu hududlardagi ta'lim faoliyatida to'siqlarsiz ishtirok etishlarini ta'minlash uchun qulaylik va xavfsizlik muhim ahamiyatga ega.
5. **Tarbiyaviy ahamiyati:** Zamonaviy o'quv-amaliy laboratoriyalardagi har bir xususiyat yoki element o'rganish va tadqiq qilish uchun kontekst bo'lib xizmat qiladigan ta'lim ahamiyatiga ega bo'lishi kerak. Tarbiyaviy ahamiyatga ega bo'lgan xususiyatlar mazmunli jalb qilish imkoniyatlarini taklif qilish orqali talabalarning o'rganish tajribasini boyitadi.
6. **Interaktivlik va ishtirok:** Samarali o'quv-amaliy laboratoriyalar interfaollik va talabalarning faolligini rag'batlantirishi, faol ishtirok etish va so'rovga asoslangan ta'limni rag'batlantirishi kerak. Interfaollik va ishtirok o'rganish tajribasini yaxshilaydi va uni yanada esda qolarli va ta'sirli qiladi.
7. **Texnologiya integratsiyasi:** Bu sohalar o'rganishni yaxshilash uchun kengaytirilgan haqiqat (Augmented reality),¹ virtual haqiqat (Virtual reality), GAT va raqamli xaritalash vositalari kabi zamonaviy texnologiyalarni o'z ichiga olishi kerak. Texnologiya integratsiyasi talabalarning geografik hodisalarni o'rganishi va tahlil qilishiga chuqurlik qo'shib, o'rganishni yanada interaktiv va dolzarb qiladi.
8. **Resurslarga kirish imkoniyati:** Zamonaviy o'quv-amaliy laboratoriyalar ta'lim resurslaridan, jumladan, xaritalar, ko'rsatmalar, ma'lumotlarni yig'ish vositalari va ma'lumotnomalardan foydalanish imkoniyatiga ega bo'lishi kerak. Resurslardan foydalanish talabalarning ushbu sohalaridagi tadqiqotlari, ma'lumotlar to'plash va tahlil qilish harakatlariga yordam beradi.
9. **Ekologik barqarorlik:** Barqarorlik amaliyotlari atrof-muhitga ta'sirni minimallashtirish uchun o'quv-amaliy laboratoriyalarni loyihalash va boshqarish bilan birlashtirilishi kerak. Atrof-muhit barqarorligini rag'batlantirish zamonaviy ekologik tamoyillarga mos keladi va mas'uliyatli atrof-muhitni boshqarishning namunasi bo'lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abdullayev, M. D. (2023). Umumiy o'rta ta'lim maktablarida "Jahon iqtisodiy va ijtimoiy geografiyasi" fanini o'qitish nazariyasi va metodikasi. Бюллетень педагогов нового Узбекистана, 1(9), 89-93.

¹ Kengaytirilgan haqiqat (KR) - bu kompyuter tomonidan yaratilgan perseptiv ma'lumotlar bilan real dunyoni yaxshilaydigan interaktiv tajriba. KR ko'zoynaklari kabi dasturiy ta'minot, ilovalar va apparat vositalaridan foydalangan holda, haqiqiy raqamli kontentni real hayot muhiti va obyektlariga joylashtiradi.

2. Kolb, A. Y., & Kolb, D. A. (2005). Learning styles and learning spaces: Enhancing experiential learning in higher education. *Academy of management learning & education*, 4(2), 193-212.
3. Kolb, D. A. (2014). *Experiential learning: Experience as the source of learning and development*. FT press.
4. Sharipovna, S. N. (2023). Geografiya fani o 'qituvchilarini dasturiy ta'lim vositalaridan foydalanishga oid kreativligini rivojlantirish. In *International Conference on Linguistic, Pedagogy and Education* (pp. 41-45).
5. Voukelatou, G. (2019). The contribution of experiential learning to the development of cognitive and social skills in secondary education: A case study. *Education Sciences*, 9(2), 127.
6. Yerejebaevna, A. G. (2023). Geografiya darslarini muammoli ta'lim texnologiyalari asosida tashkil etish. *Qo'qon universiteti xabarnomasi*, 17-20.
7. Yli-Panula, E., Jeronen, E., & Lemmetty, P. (2019). Teaching and learning methods in geography promoting sustainability. *Education Sciences*, 10(1), 5.